

مسجد و مدرسه‌ای در محلهٔ پاچنارِ تهران از موقوفات خازن‌الملک

علی قنبریان^۱

چکیده

از گذشته افرادی خیر و متمول بوده‌اند که نگاهشان مقصور به دنیا نبوده بلکه آخرت را نیز در نظر داشته و اموالشان را در کارها و راه‌های نیک و شایسته وقف کرده‌اند. یکی از این افراد، محمدرحیم خان خازن‌الملک از رجال دورهٔ ناصرالدین شاه قاجار است. وی مسجد و مدرسه‌ای علمیه را در محدودهٔ بازار تهران (پاچنار) وقف بر انجام امور عبادی و تحصیل طلاب علوم دینی کرد. هم‌اکنون نیز پس از گذشت قریب به یک قرن و نیم، از موقوفات خازن‌الملک استفاده می‌شود. شخصیت شناسی خازن‌الملک و معرفی موقوفات وی، رسالتی است که نوشتار حاضر آن را بر عهده دارد. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی بوده و در پردازش اطلاعات از شیوه‌تیینی - تحلیلی استفاده شده است. در این مقاله برای جمع‌آوری اطلاعات علاوه بر تاریخ مکتوب، از تاریخ شفاهی (مصاحبه با افراد مرتبط) و عکسبرداری از ابنیه و اماکن بهره گرفته شده است.

واژه‌های کلیدی: محمدرحیم خان خازن‌الملک، وقف، موقوفات، مسجد و مدرسه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. دانش‌آموخته دکتری مبانی نظری اسلام دانشگاه تهران Ali.Ghanbarian@alumni.ut.ac.ir

وقف گره زدن دنیا به آخرت است و با چنین عملی، دنیای فناپذیر صبغه‌ای اخروی پیدا کرده و تا قیامت، خیرات و برکات مادی آن نصیب جامعه و ثواب اخروی آن در نامه اعمال نویسنده ثبت و ضبط می‌گردد. به بیان دیگر، وقف یکی از مصادیق بارز باقیات الصالحات و شاید مهم‌ترین فرد آن باشد. از موقوفاتی که در محدوده بازار بزرگ تهران منشأ خیرات بسیاری شده است، مسجد و مدرسه مرحوم خازن‌الملک است. هم‌اکنون بسیاری از کسبه بازار در این مسجد اقامه نماز کرده و مراسم مذهبی خود را در آن برگزار می‌کنند. در این نوشتار به شخصیت‌شناسی خازن‌الملک و بیان اوصاف و ویژگی‌های مسجد وی خواهیم پرداخت. علاوه بر آن درباره دو بنای تاریخی و مذهبی بحث خواهیم کرد:

الف) خانه تاریخی خازن‌الملک که در نزدیکی مسجد بوده و در حال تخریب است؛

ب) امامزاده سیدولی که متصل به مسجد است و به احتمال، خازن‌الملک در بازسازی و تزیین آن نقش داشته است.

۱. شخصیت‌شناسی خازن‌الملک

محمدرحیم خان ملقب به خازن‌الملک، متولد سال ۱۲۳۱ق است. در ابتدا از نوکران محمد شاه قاجار بود سپس به دربار ناصرالدین شاه راه یافت و در دوران سلطنت ناصرالدین شاه به سمت داروغگی دفترخانه مبارکه (اداره‌ای که در آن دفترها و دفتر مخازن سلطنتی را ثبت و ضبط می‌کردند) منصوب گردید. در سال ۱۲۸۰ علاوه بر پیش خدمتی شاه، به سمت صندوق‌داری و رخت‌برداری بیوتات سلطنتی برگزیده گردید. وی بانی مسجد خازن‌الملک و امامزاده سیدولی است (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۶۳).

نامبرده در هفت سال بعد یعنی در سال ۱۲۸۷ق، هنگامی که صندوق‌دار خاصه دربار بود به لقب خازن‌الملک ملقب شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۴: ۱۹۱۶/۳). حاجی محمدرحیم خان در سال ۱۲۹۶ق از خدمت صندوق‌داری استعفا نمود اما همچنان تولیت و نوشته‌جات و اسناد و نامه‌های مهم و عظیم‌الشان دولتی به او مفوض شد (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۴: ۱۹۹۱/۳). دریای نور از معروف‌ترین جواهرات سلطنتی ایران به وزن ۱۸۶ قیراط، به شکل هرم است و بر یک طرف آن اسم فتحعلی شاه قاجار کنده شده. این جواهر و کوه نور و تاج‌ماه از جواهرات محمد شاه گورکانی و جزء غنایمی بود که نادر شاه افشار از هند به ایران آورد (مصاحب، ۱۳۸۰: ۹۷۶/۱).

یک‌سال بعد هم به عضویت دارالشورای کبرا درآمد (همان: ۵۰۳/۱). در ماه رجب ۱۲۹۸ق، که میرزااحسین خان مشیرالدوله (سپهسالار) به فرمانفرمایی مملکت خراسان و سیستان و نیز تولیت آستانه مقدسه حضرت رضا منصوب شده بود، حاجی خازن‌الملک همراه با برخی رجل معروف و صاحب‌منصبان درباری و حکومتی روانه خراسان و در این میان به دریافت یک قبضه سرعصای مرصع نائل شد (همان: ۲۰۲۴/۲).

محمّد رحیم خان خازن‌الملک
محل نگهداری: آرشیو ملی ایران، شماره مدرک:

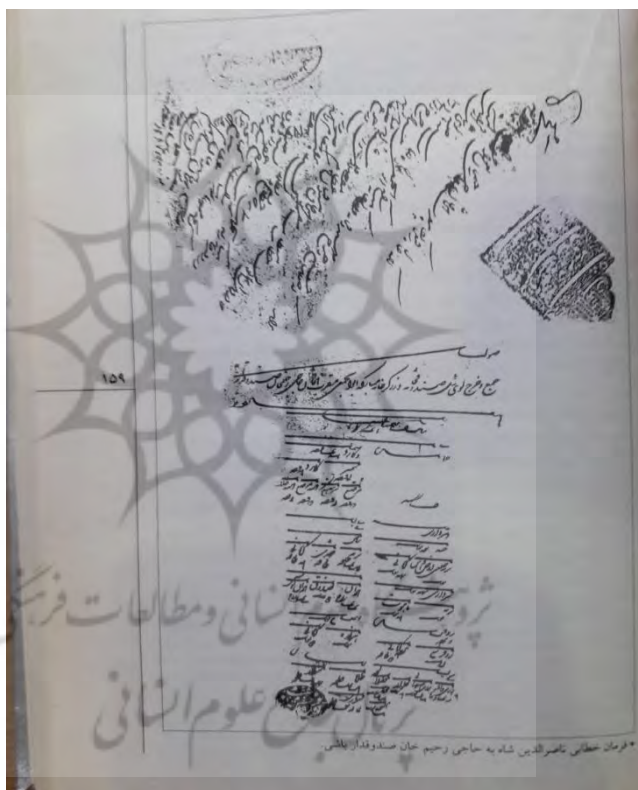
وی که در برخی آثار عهد قاجار با نام حاجی رحیم‌خان و یا حاجی خازن‌الملک از او یاد شده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۳: ۴۳/۱). در دو دهه آخر عمر خویش به مدت ۱۵ سال فلج و زمین‌گیر بوده است. چنانچه محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه در روزنامه خاطرات خود، ذیل وقایع شعبان ۱۳۰۶ ق می‌نویسد: «... جمعه ۲۲، شاه سوار شدند، سرخه حصار تشریف بردند. من هم دیدنی از حاجی خازن‌الملک کردم. بیچاره فالج است. خیلی به حالش دلم سوخت. می‌خواستم بعضی اطلاعات از تاریخ سلطنت شاه پیدا کنم، نشد. خانه آمدم...» (افشار، ۱۳۴۵: ۶۴۶).

وصف حال میرزا محمد رحیم‌خان، این‌گونه رقم خورد که در سال ۱۳۱۱ ق (۱۲۷۲ ش) در حدود هشتاد سالگی به ناخوشی آنفلانزا در تهران بدروود حیات گفت (بامداد، ۱۳۵۷: ۲۴۷/۵-۲۴۸) و اعتمادالسلطنه هم در روزشمار پنج‌شنبه ۲۲ شعبان سال ۱۳۱۱ قمری، مطلب یادشده را با این عبارت تأیید می‌کند: «... حاجی خازن‌الملک از نوکران قدیم محمد شاه و شاه که پانزده سال بود، فلج شده بود به مرض آنفلوآنزا این چند روزه مرد...» (افشار، ۱۳۴۵: ۱۰۶۹).

ناصرالدین شاه، در خاطرات خویش برخی مواقع به مناسبت از خازن‌الملک نام می‌برد؛ به عنوان نمونه در جایی می‌گوید:

«... حاجی رحیم خان از شهر آمد. اسباب جواهر آورده بود. با آقا کاستینگر خان، تفنگدار و شاهزاده. زن حاجی رحیم خان پسر زاییده است...» (ناصرالدین شاه قاجار، ۱۳۸۱: ۷۳).

از ایشان اسناد و مدارکی در فیپای کتابخانه ملی ایران ثبت گردیده است. دو نمونه ذکر می‌گردد:
الف) شماره مدرک: ۳۵۶۴۵۳۲. محل نگهداری: آرشیو ملی ایران. شماره بازیابی: ۶۴۸۴. منشأ: دانشور، فیروز. عنوان و نام پدیدآور: [حاج محمد رحیم خان خازن الملک] [عکس]. وضعیت تولید/نشر: [بی‌تا]. مشخصات ظاهری ۱ عکس: سیاه و سفید؛ ۱۰×۱۴ س.م. یادداشت: جهت کسب اطلاعات بیشتر به جلد ۵ صفحه ۲۴۸ کتاب شرح رجال بامداد رجوع شود. توصیفگر: خازن الملک، محمد رحیم، ۱۲۳۱ - ۱۳۱۱ ق. توصیفگر: قاجاریه، دربار و درباریان. پیشخدمت‌ها. چکیده: عکس از نقاشی حاج محمد رحیم خان خازن الملک پیش خدمت مخصوص ناصرالدین شاه.

۴۲۷۳/۲۵۰. عنوان: صورت درآمدهای موقوفه محمد رحیم تهران [سند]. منشأ: سازمان خیریه. تاریخ / دوره ایجاد: ۱۳۲۱—۱۳۲۷. ظاهری: ۶۳۷ برگ. دامنه و محتوا: صورت حساب هزینه‌ها، درآمدهای موقوفه محمد رحیم توصیفگر: ایران. وزارت فرهنگ. ها، حمام‌ها، هزینه‌ها، درآمدها [۱]، ۲۵۰/۴۲۷۳. (پایگاه اطلاع‌رسانی:

ب) شناسه سند: هزینه‌ها و خازن الملک در اوقاف و امور مشخصات اجارنامه و خازن الملک.

فرمان خطابی ناصرالدین شاه
به حاجی رحیم خان صندوق دارباشی
در سال ۱۲۸۷ قمری

توصیفگر: موقوفات. اجاره‌نامه، توصیفگر: کتابخانه ملی ایران "ir"

محمدعلی خان خازن‌الملک
و فرزندش فاطمه خانم ملکه اقدس (نیره معظم)

محمدعلی خان پیشخدمت هم فرزند اوست که در سال ۱۳۱۱ق ملقب به معتمد حضور شد و سپس لقب خازن‌الملک که از آن پدر بود به او اعطا و تفویض می‌شود (روستایی، ۱۳۸۹: ۱۵۵-۱۵۶). محمدعلی حسابدار و پیشکار نیرالدوله حاکم خراسان بود. همسر اولش، زرین‌کلاه خانم (از اقوام نیرالدوله)، در جوانی فوت کرد. فرزندان او از این ازدواج سرورالسلطنه و سردار مقصود بودند. همسر دیگرش، شمس‌السلطنه، دختر سلطان حسین میرزا نیرالدوله بود. نیره اعظم (ملکه اقدس) حاصل این ازدواج بود.

۲. مسجد خازن‌الملک

از مساجد قدیمی بازار می‌توان مسجد خازن‌الملک را نام برد که در ۱۴۸ سال گذشته ساخته شده است. در گذشته مسجدی نبود و فقط امامزاده سیدولی بود و اطراف آن قبرستان بود و قبرها حتی تا امامزاده زید و سرای بوعلی امتداد داشت. برخی از مسجد خازن‌الملک به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین مسجدهای دوره قاجار نام برده (بمانیان و

مؤمنی و سلطانزاده، ۱۳۹۰: ۳۸) و نقوش به کار رفته در آن را چنین گفته‌اند: تاج، انسان و فرشته بالدار، انسان با لباس اروپایی، گل سرخ و زنبق، و گل و گلدان. (همان: ۴۶)

آقای منوچهر عبدالخالقی، از هیئت امنای مسجد چنین گوید:

« قبل از مرحوم خازن‌الملک اینجا قبرستان بود و اموات را در اینجا به خاطر تبرک به امامزاده، دفن می‌کردند و الآن هم در زیر خاک اینجا سنگ قبرهایی وجود دارد. قبل از اینکه اینجا بازار شود، منازل مسکونی در اینجا بود و زن‌ها هم می‌آمدند در شبستان‌های بالای مسجد نماز می‌خواندند. کناره‌های مسجد شاه‌نشین بود و کسی از عوام حق نداشت آنجا بنشیند و مانند گود زورخانه بود و ایام عزیه و سینه‌زنی، شاهزاده‌ها در شاه‌نشین‌ها می‌نشستند. مرحوم خازن‌الملک اتاقی جهت مقبره خود ساخته بود که در سال ۱۳۷۲ شمسی جهت توسعه مسجد اتاق برداشته شد. ورودی مقبره خازن‌الملک به سرداب بسته شده است و سنگ قبرش را در سینه دیوار زده‌ایم. ما از مراجع اجازه گرفتیم و سنگ قبر را از پایین آوردیم به بالا. کف مسجد پایین‌تر بود و الآن خیلی بالا آمده است. به خاطر رطوبتی که در اینجا وجود دارد ما تخته زده‌ایم در کف مسجد و زیر تخته هم موزاییک کاری شده است و کف بالاتر آمده است. ارتباط بین امامزاده و مسجد قطع بود که در سال ۱۳۷۸ دو درب به سوی امامزاده گشوده شد» (مصاحبه با منوچهر عبدالخالقی، ۱۳۹۴/۱۰/۱۴، مصاحبه‌گیرنده: علی قنبریان).

آیت‌الله رضوانی‌زاده (امام جماعت مسجد) در ارتباط با چگونگی ورود به مسجد خازن‌الملک و شروع به تبلیغ در آنجا گوید:

«به دو جهت از قم به تهران کوچ کردم: یکی کسالت اهل‌بیت و دیگری دعوت آیت‌الله مجتهدی بود. آمدن بنده به تهران هم‌زمان شد با بیماری سیدابوالحسن طباطبایی و از حقیر دعوت کردند تا در مسجد نماز بخوانم و از سال ۱۳۷۱ تا کنون اینجا هستم. خازن‌الملک خزانه‌دار و کلیددار حکومت مظفرالدین شاه یا ناصرالدین شاه، زمین مسجد را که در بالاسر امامزاده است وقف می‌کند و بین مسجد و امامزاده دیواری وجود داشت و به یکدیگر متصل نبودند یعنی امامزاده دری داشت از حیاط و مسجد هم دری داشت از کوچه سیدولی» (مصاحبه با آیت‌الله رضوانی‌زاده، تاریخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۸، مصاحبه‌گیرنده: علی قنبریان).

در آرشیو ملی ایران، سندی به شناسه: ۴۲۷۳/۲۵۰، در ۶۳۷ برگ با عنوان: صورت هزینه‌ها و درآمدهای موقوفه محمدرحیم خازن‌الملک در تهران وجود دارد. (پایگاه اطلاع‌رسانی: کتابخانه ملی ایران "http://opac.nlai.ir") برخی از این موقوفات و شاید تمامی آن‌ها مربوط به مسجد و مراسم‌های مربوط به آن باشد.

استاد روستایی درباره مسجد گوید:

«از آثار خیریّه او ساخت مسجدی است بنام خازن الملک که معلوم نیست احداث آن در چه سالی در تهران صورت پذیرفته است» (روستایی، ۱۳۸۹: ۱۵۶).

سنگ مقبره
 مرحوم محمدرحیم خان خازن الملک

کتیبه‌ای در مسجد خازن الملک وجود دارد. متن کتیبه این است: «{إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ} [توبه: ۱۸/۹] سنة ۱۲۹۳».

از آنجا که خازن الملک در سال ۱۳۱۱ قمری وفات کرده است، دانسته می‌شود که مسجد را ۱۸ سال قبل از وفاتش احداث کرده است.

در مسجد غیر از کتیبه فوق، کتیبه دیگری نیست. در امامزاده سیدولی که متصل به مسجد است، کتیبه‌ای در فضای بقعه بر در ورودی گنبدخانه، وجود دارد. این کتیبه به تاریخ ۱۲۹۸ ق است. از آنجا که منزل خازن الملک در جوار امامزاده بوده است، احتمال دارد که بازسازی و احداث مربوط به سال ۱۲۹۸ ق نیز با هزینه و نظارت خازن الملک بوده باشد. به‌ویژه آنکه اعتمادالسلطنه مطرح کرده بود که خازن الملک ۱۵ سال انتهای عمر فلج شده و خانه‌نشین بود، (افشار، ۱۳۴۵:

۱۰۶۹) لذا برای چنین کارهایی فراغت بال داشته است. هم‌اکنون از مسجد خازن‌الملک برای اقامه نماز جماعت استفاده می‌شود. اما در گذشته، علاوه بر آن، حوزه علمیه نیز بوده است و طلاب در آنجا به امر تحصیل و تهذیب نفس اشتغال داشته‌اند. دو دلیل بر این مدعا وجود دارد:

الف) وجود نزدیک به ۱۰ حجره در حیاط مسجد.

ب) نسخه خطی با عنوان «بحر الفوائد فی شرح الفرائد» وجود دارد. نویسنده رساله، میرزا محمدحسن بن جعفر آشتیانی است (درایتی، ۱۳۸۹: ۴۲۹/۲-۴۳۰). یکی از نسخه‌های خطی این رساله در کتابخانه مجلس شورای اسلامی است. شماره بازیابی نسخه، ۱۲۱۴ است و شماره مدرک آن ۱۰۰۴۶۹۵. کاتب نسخه رضا طبرستانی است و از «مدرسه» خازن‌الملک به عنوان مکان کتابت نسخه نام برده شده است. نسخه ۳۰۷ برگ بوده و به خط نستعلیق است و در سال ۱۲۹۵ قمری کتابت شده است و در این زمان ۲ سال از احداث مسجد خازن‌الملک می‌گذشته است. این نسخه در جلد ۲۴ صفحه ۱۷۴-۱۷۵ از فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس نمایه شده است.

خانه خازن‌الملک در نزدیکی مسجد قرار دارد. هم‌اکنون خانه تاریخی ایشان روبه‌روی امامزاده سیدولی و در مرکز تجاری ضیافت قرار گرفته است. از ویژگی‌های بارز این ملک می‌توان به تالار آینه آن و همچنین کاشی‌کاری‌ها و گچ‌بری‌های زیبای آن اشاره کرد. تالار آینه آن به عنوان یکی از فاخرترین تالارهای آینه موجود در تهران است.

ظاهراً این خانه در تملک یکی از کسبه بازار بوده و در حال تخریب است. امیدواریم مسئولان مربوط، با خریداری و ترمیم آن، این میراث فرهنگی تاریخی را برای آیندگان نگه‌داری کنند؛ چراکه این خانه و امثال آن زبان گویای معماری و فرهنگ دوره قاجار است. طبق آنچه که در اسناد کتابخانه ملی ایران آمده است، علاوه بر خانه، حمامی نیز منسوب به خازن‌الملک بوده است. علی‌رغم تحقیقات میدانی بسیاری که انجام دادم، محل آن مشخص نشد. احتمال دارد که در حوالی مسجد و خانه خازن‌الملک باشد و به مرور و در گذر زمان به فراموشی سپرده شده و تخریب شده باشد. به ویژه آنکه محدوده بازار تهران، برای کسب و کار بسیار ارزشمند و مغتنم بوده و چنین مواردی تبدیل به مغازه برای تجارت می‌شود.

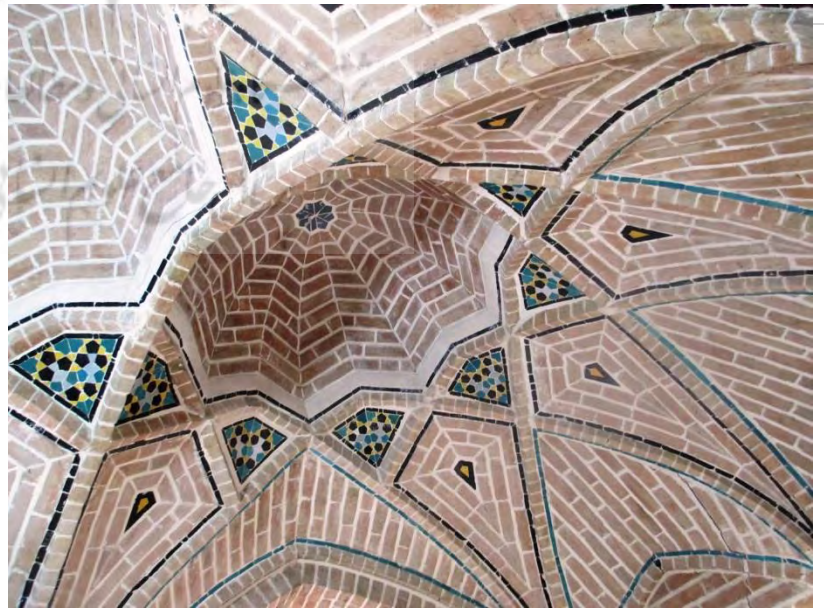

کتیبه‌ای در مسجد خازن‌الملک
در انتهای کتیبه سال ۱۲۹۳ نقش بسته است

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یکی از حجرات مسجد خازن الملک

سقف یکی از حجرات مسجد خازن الملک

شبستان مسجد خازن‌الملک

محوطه داخلی مسجد خازن‌الملک

از کارهای عمرانی صورت گرفته در مسجد اینکه، حیاط را با کمک فکری و مالی مؤمنان، مسقف و مفروش کردیم. دیوار کاذب مقبره خازن الملک را برداشتیم و بر مساحت مسجد افزوده شد. مقبره خازن الملک در اصل در زیرزمین است و از حیاط امامزاده سیدوللی به آنجا راه بود که الآن آن راه مسدود شده است و سنگ قبری را که بر روی قبر خازن الملک در زیرزمین بود، بالا آوردیم.

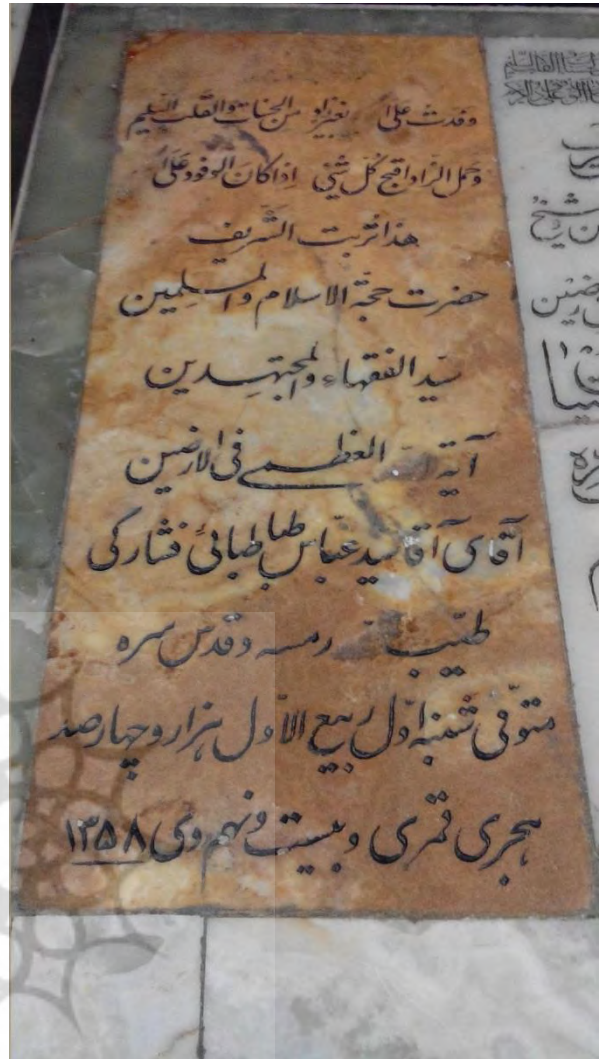
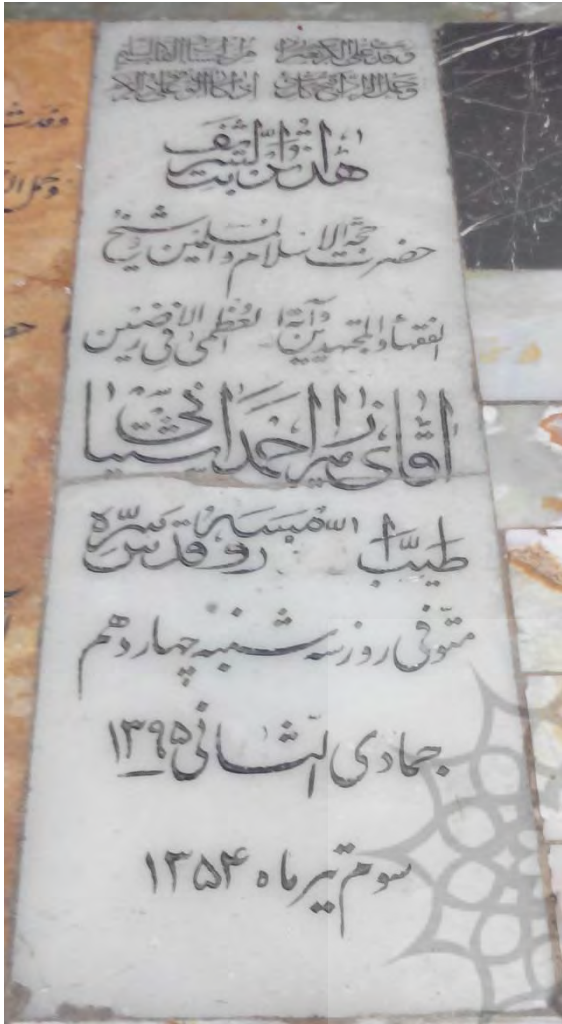
آجرهای مسجد را شست و شو دادیم و سرویس بهداشتی اینجا را در دو نوبت بازسازی کردیم که در نوبت دوم مبالغ سنگینی هزینه شد. منبعی در پشت بام گذاشتیم و همچنین کتابخانه را که دارای دیوارهای خشتی بود بازسازی کردیم (مصاحبه با آیت الله رضوانی زاده، تاریخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۸، مصاحبه گیرنده: علی قنبریان).

۵. امام جماعت مسجد خازن الملک

از امام جماعت های قبلی این مسجد می توان آشیخ مرتضی آشتیانی و برادرش امیرزا احمد آشتیانی (از علمای طراز اول تقریباً در حدود هفتاد یا هشتاد سال پیش) را نام برد. سپس داماد میرزا احمد، سیدعباس طباطبایی فشارکی و بعد فرزندش سیدابوالحسن طباطبایی که داماد حاج تقی قمی بود.

از سال ۱۳۷۱ شمسی تاکنون، امام جماعت و واعظ مسجد خازن الملک، حضرت آیت الله رضا رضوانی زاده است. وی فعالیت های گسترده و خالصانه ای در مسجد خازن الملک انجام داده است و در مسجد خازن الملک به ارشاد و تربیت نمازگزاران همت می گمارند و برخی از مباحث اخلاقی و فقهی ایشان، به صورت هفته نامه با عنوان «پیام هدایت» تنظیم شده و در بین نمازگزاران منتشر می گردد.

کسبه بازار و طلاب علوم دینی برای سؤالات شرعی و استخاره بسیار به ایشان رجوع می کنند و ایشان یک ساعت قبل از اذان ظهر و یک ساعت بعد از اقامه نماز ظهر و عصر در دفتر مسجد، مشاوره دینی می دهند و بسیار روحانی باتقوا و خوش اخلاقی است. مسجد دارای کتابخانه ای است که برای مطالعه نمازگزاران احداث شده است و دارای کتاب های ارزشمند و مفیدی است. صبح ها در محل کتابخانه برای روحانیون و طلاب، کلاس خارج فقه و خارج اصول، آیت الله رضوانی زاده تشکیل می شود.

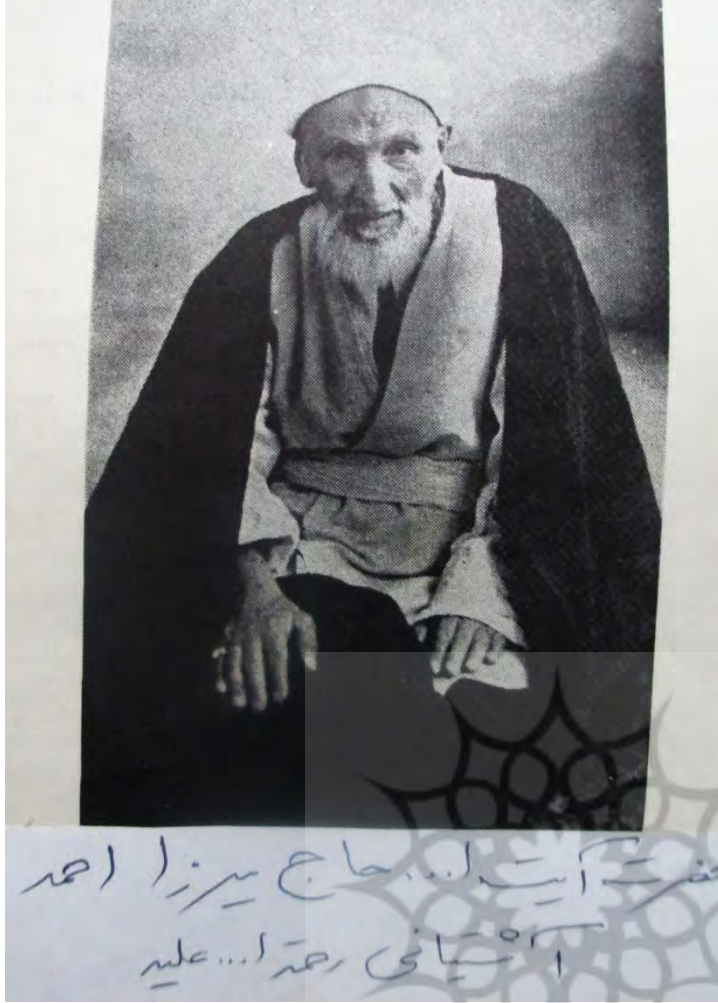
مقبره مرحوم میرزا احمد آشتیانی (امام جماعت سابق مسجد خازن الملک)
تهران/ حرم عبدالعظیم الحسنی ×

مرحوم آیت اللہ سیدعباس طباطبائی فشارکی

پروہش گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ایشان درباره دوران طلبگی خویش چنین گوید:

«خداوند متعال توفیقی عنایت فرمود و به پیشنهاد یکی از مؤمنین در مدرسه علمیه شیخ عبدالحسین تهرانی در سال ۱۳۴۸ ش مشغول به تحصیل شدم و در آن زمان متولی مدرسه حضرت آیت الله سیدهادی خسروشاهی بودند و بعد از مدتی جهت ادامه تحصیل به حوزه آیت الله مجتهدی رفتم.

در حوزه مذکور دو طیف برنامه درسی وجود داشت؛ رسمی و روزانه و دیگری غیررسمی و شبانه. مدت شش ماه به صورت غیررسمی و شبانه در حوزه درس خواندم و هم زمان روزها هم نزد پدر مشغول به کار بودم. در سفری که به زیارت امام رضا (ع) مشرف

شدم، سه حاجت و درخواست داشتم که یکی هم طلبه شدن و سربازی امام زمان (عج) بود و از خداوند خواسته بودم که موانع برطرف شود.

وقتی از مشهد برگشتم، پدرم اجازه داد که به طور رسمی به تحصیل حوزوی بپردازم و در سال ۱۳۵۰ ش رسماً طلبه شده و شش سال در مدرسه آیت الله مجتهدی تا انتهای «لمعتین» تلمذ کرده و برکت و معنویت بسیاری را به دست آوردم. در سال ۱۳۵۳ ش به دست مبارک حضرت آیت الله العظمی سیداحمد خوانساری در شب عید غدیر خم معمم شدم و در همان سال جهت ادامه تحصیل به قم مشرف شدم.

هفده سال در قم بودم و در طول این مدت گاهی در ایام تبلیغی در ماه رمضان و محرم به شهرهای دیگر جهت تبلیغ می رفتم ولی عمده کارم در قم، تحصیل و تدریس کتبی مانند «لمعه» و «رسائل» بود. مهم ترین استاد بنده آیت الله مجتهدی بودند و «شرایع الاسلام» را از ابتدا تا انتها نزد ایشان خواندم» (مصاحبه با آیت الله رضوانی زاده، تاریخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۸، مصاحبه گیرنده: علی قنبریان).

در کنار مسجد خازن‌الملک، امامزاده‌ای با نام سیدولی قرار دارد. امامزاده سیدولی از نوادگان امام محمدتقی پیشوای نهم شیعیان است. بقعه سیدولی در ضلع شرقی منتهی‌الیه بازار ارسسی دوزها واقع است. مدخل اصلی صحن این بقعه از در جنوبی آن یعنی روبروی مدرسه شیخ عبدالحسین است (شهیدی، ۱۳۸۳: ۹۶).

بقعه از غرب به خیابان خیام و از

جنوب شرقی به پامنار متصل می‌شود. بنای بقعه مربع‌شکل و هر ضلع آن تقریباً سه متر و نیم است و در شمال و غرب بقعه مسجدی از دوره فتحعلی شاه قاجار است. ضریح قبلی از جنس چوب و متعلق به دوره قاجار بوده است.

بقعه از بناهای زمان فتحعلی شاه قاجار است و در کتاب «بدایع الانساب» به این امامزاده اشاره و در مورد نسب وی بحث شده است: «سیدولئی‌الله در شهر تهران نزدیک امامزاده زید، بقعه دارد مزور است گویند به چند واسطه به امام محمدتقی می‌رسد و الله اعلم» (لاهوئی "بدایع نگار"، ۱۳۲۲: ۶۲) تنها کتیبه موجود در فضای بقعه بر در ورودی گنبدخانه نیز به تاریخ ۱۲۹۸ق، است و کتیبه تعمیراتی را در تاریخ ۱۳۲۴ش، نیز نشان می‌دهد.

سازنده در گنبدخانه بقعه سیدولی، بر اساس کتیبه آن، استاد یوسف نجار تبریزی معرفی شده است ولی، مرمت بقعه به نام مصطفی ایوانه ثبت شده است. بر اساس کتیبه موجود در بنا، مرمت ایوان شمالی و شبستان مسجد توسط استاد ابوالقاسم موم دوست انجام شده است.

ضریح فلزی به ابعاد ۲ در ۳ متر مربع با کتیبه‌های قرآنی و اشعاری از محتشم به خط نستعلیق اخیر ساخته شده و بر روی مرقد نصب گردیده است. ضریح قبلی از جنس چوب و متعلق به دوره قاجاریه بوده است.

هم‌اکنون از مسجد به امامزاده راه هست و موقع نماز، افرادی که برای شرکت در نماز جماعت به مسجد می‌آیند، غالباً به زیارت امامزاده هم می‌روند.

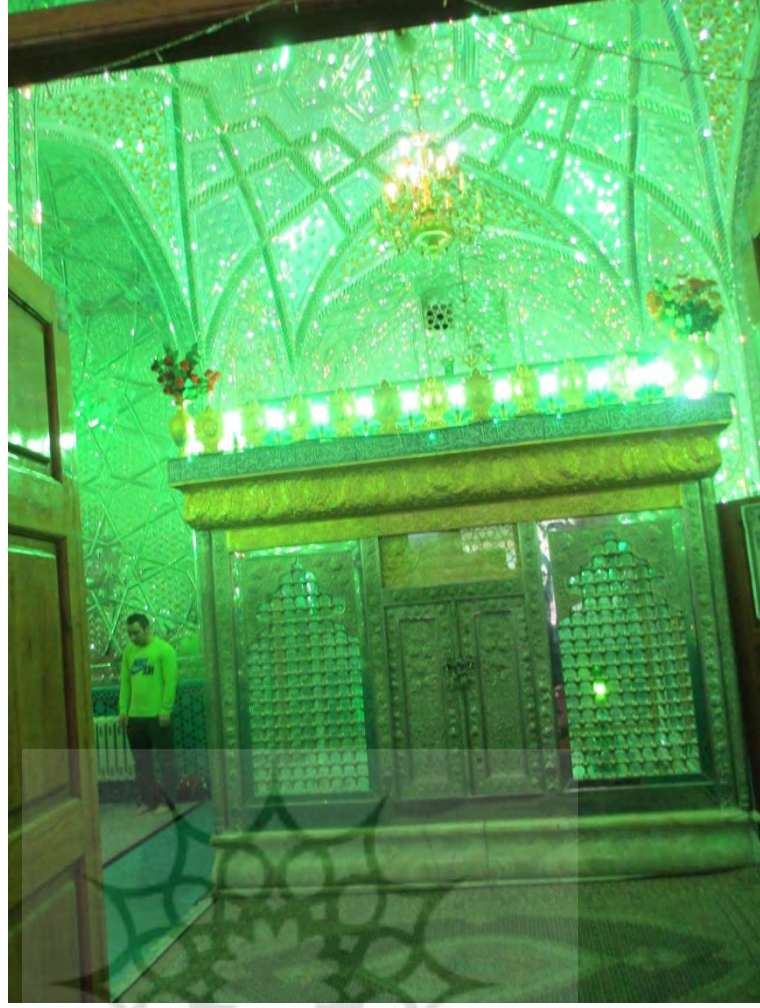
آیت‌الله رضوانی زاده درباره امامزاده سیدولی گوید:

« برخی از بازاری‌های متدین به بنده گفتند، با بودجه‌ای که داریم، می‌خواهیم امامزاده سیددولی را تعمیر کنیم. تقریباً قریب به هشتاد، نود میلیون آن زمان هزینه شد و ضریحی از اصفهان آوردند. زیر کُلّ حیات خالی شد و حجراتی در اطراف امامزاده ساخته شد که کلید آن در اختیار ما بود و از طلاب حوزه آیت‌الله مجتهدی حدود ده دوازده نفر طلبه در اینجا حجره داشته و شب‌خواب بودند و گاهی برای آن‌ها ایراد سخنرانی داشتم. بعداً رئیس جدید اوقاف کلید امامزاده را از ما

گرفت و از آن موقع دیگر مدیریت حجرات امامزاده از دست ما خارج شد اما مدیریت شبستان هنوز هم با من است و در موقع نماز باز می‌باشد و حیاط مسجد و حیاط امامزاده موقع نماز جماعت مملوّ از نمازگزار است. امامزاده سیددولی در بین مردم معروف است که از اولاد امام جواد است و برخی گویند از اولاد امام محمد باقر است. اداره اوقاف برگه‌ای داد که هر دو مطرح است ولی هیچ کدام فعلاً دلیل معتبری برایش نیست. صبح‌های چهارشنبه هیئت جوادالائمه در امامزاده سخنرانی و عزاداری دارند و در اربعین و فاطمیّه اول مراسم می‌گیرند. زیر امامزاده سرداب شده است و سرویس بهداشتی. سالن بزرگی است که در زیرزمین امامزاده می‌باشد (مصاحبه با آیت‌الله رضوانی‌زاده، تاریخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۸، مصاحبه‌گیرنده: علی قنبریان).

نمای بیرونی امامزاده سیددولی (ع)

ضریح امامزادہ سیدولی (ع)

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

ثمرات و فواید وقف و مال موقوفه بر دو قسم است: الف) فواید مادی و دنیوی. این فایده برای افرادی است که وقف برای آن‌ها در نظر گرفته شده است ب) فواید معنوی و اخروی که متعلق به واقف است و مال موقوفه باقیات‌الصالحاتی است که عاید وقف‌کننده می‌شود. یکی از واقفان دوره قاجار، محمدرحیم خان ملقب به خازن‌الملک است. مسجد وقفی وی در یکی از اماکن پرتردد شهر تهران، یعنی بازار بزرگ، قرار دارد و محل اقامه نماز و برگزاری شعائر دینی است. متأسفانه، فعلاً از مدرسه وقفی خازن‌الملک استفاده نمی‌شود و حجرات آن باقی و خالی از سکنه است. از اماکن دیگر منسوب به خازن‌الملک، منزل شخصی وی است که در نزدیکی مسجدش قرار دارد. این منزل، یکی از جلوه‌های معماری دوره قاجار بوده و دارای تزئینات و نقوشی است؛ لذا حفظ و حراست و ترمیم آن، ضروری است.

منابع

قرآن کریم.

اعتمادالسلطنه، محمدحسن (۱۳۶۴). تاریخ منتظم ناصری، تصحیح: محمداسماعیل رضوانی، تهران، نشر دنیای کتاب.

_____ (۱۳۶۳). المآثر و الآثار، به کوشش: ایرج افشار، تهران، نشر اساطیر.

افشار، ایرج (۱۳۴۵). روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، تهران، نشر امیرکبیر.

بامداد، مهدی (۱۳۵۷). شرح رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری، تهران، نشر زوار، چ دوم.

بمانیان، محمدرضا و مؤمنی، کورش و سلطانزاده، حسین، (تابستان ۱۳۹۰)، «بررسی نوآوری و تحولات تزئینات و نقوش کاشی‌کاری مسجد-مدرسه‌های دوره قاجار»، فصلنامه علمی پژوهشی نگره، ش ۱۸، ص ۳۵-۴۷.
درایتی، مصطفی (۱۳۸۹). فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا)، ویراستار: مجتبی درایتی، تهران، نشر کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

روستایی، محسن (فروردین - تیر ۱۳۸۹). «حاجی محمدرحیم خان خازن‌الملک صندوق‌دارباشی دربار قاجار (به استناد سیاق‌نوشته‌ای از عهد ناصری ۱۲۸۷ق)»، دو ماهنامه بخارا؛ مجله فرهنگی هنری، سال دوازدهم، ش ۷۵، ص ۱۵۵-۱۶۲.

سلیمانی، کریم (۱۳۷۹). القاب رجال دوره قاجاریه، تهران، نشر نی.

شهیدی، حسین (۱۳۸۳ش). سرگذشت تهران، تهران، ناشر: راه مانا.

لاهورتی (بدایع‌نگار)، میرزا سید مهدی خان (۱۳۲۲). بدایع‌الانساب فی مدفن الاطیاب، تهران، نشر احمد دیده‌بان.

مصاحب، غلامحسین (۱۳۸۰). دایرةالمعارف فارسی، تهران، نشر کتاب‌های جیبی.

ناصرالدین شاه قاجار (۱۳۸۱). سفرهای ناصرالدین شاه به قم، مصحح: فاطمه قاضی‌ها، تهران، نشر سازمان اسناد ملی ایران.

مصاحبه با حضرت آیت‌الله رضا رضوانی‌زاده. (مصاحبه‌گیرنده: علی قنبریان)

مصاحبه با منوچهر عبدالخالقی. (مصاحبه‌گیرنده: علی قنبریان)

